

РОЛЬ ВЛАДИМИРА ШУХЕВИЧА В ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО МУЗЕЙНОГО ДЕЛА В ГАЛИЧИНЕ

В статье рассмотрена музееведческая деятельность известного украинского ученого этнографа Владимира Шухевича. Охарактеризованы сотрудничество ученого с музеями В. Дидушицкого, НОШ, вклад в организацию различных выставок, проходивших во Львове и других городах, на которых были представлены украинские этнографические материалы. Помимо этого, В. Шухевич больше всего времени и усилий отдал делу организации Национального музея во Львове, который был основан и развивался благодаря митрополиту Андрею Шептицкому.

Ключевые слова: В. Шухевич, этнография, Гуцульщина, коллекции, памятники, Национальный музей.

Н. М. Кіндрачук

УДК 323.1:348.724:94(477)

ТОТАЛЬНА АТЕЇЗАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПРОТЯГОМ 60-Х рр. ХХ ст. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

В даній статті досліджено церковно-релігійне життя українців в контексті загальнодержавних і суспільно-політичних процесів протягом 60-х рр. ХХ ст., охарактеризовано антирелігійну політику радянської влади та проаналізовано її наслідки для українського народу, висвітлено основні форми та методи атеїстичної пропаганди, вивчено позицію представників титульної нації України щодо релігійних переслідувань з боку комуністичного керівництва.

Ключові слова: українська нація, національні інтереси, антирелігійна політика, атеїзація, ідеологічне поневолення, державно-церковні відносини, релігійні утиски.

Протягом багатьох віків церква завжди була важливою складовою суспільно-політичного життя українців та міцною опорою в утвердженні їхньої національної свідомості. В часи духовних потрясінь вона ставала об'єднуючим фактором, який консолідував український народ та надавав йому поштовх до відродження. Однак, у релігійне середовище України радянського періоду раптово «увірвався» атеїзм, який відкинув усе, чим жило українське суспільство впродовж століть. Розпочалося викорінення християнського світогляду. В цьому контексті потрібно відзначити 60-ті рр. ХХ ст., що характеризувалися нищенням релігійної свідомості та релігійного світогляду українців, переглядом уявлень про церкву, масовим закриттям церковних храмів, пригніченням національної автентичності та самобутності українців. Концепція християнської моралі не входила в ідеологічні рамки тодішньої пануючої партійної системи. Комуністична влада спрямовувала всі свої зусилля на знищення церкви як соціальної інституції, що призвело до глибоких деформацій у суспільній та особистісній сферах життя українського народу. Радянські часи стали жорстоким випробовуванням міцності національного характеру українців, його здатності до самостійного державотворення.

Зі здобуттям незалежності України, демократизацією суспільно-політичного життя суспільства, відкриттям доступу до багатьох архівних джерел були створені сприятливі умови для вільного, неупередженого, методологічно виваженого вивчення радянського минулого українського народу, переосмислення власної історії, а особливо історії церкви. На сьогоднішній день зріс громадський інтерес до релігії як до недостатньо вивченого соціально-культурного феномену, тому всебічне дослідження проблем релігійної тематики, а саме атеїзації духовного життя українців протягом 60-х рр. ХХ ст. постійно зберігає свою актуальність і зацікавленість з боку науковців та вимагає особливого підходу у вивченні. Грунтовний аналіз атеїстичної пропаганди в зазначений період дасть змогу зрозуміти та глибше вивчити сучасний, постатеїстичний період, знайти відповіді на численні запитання, що виникають під час зниження рівня релігійності серед населення.

Питання становища церковно-релігійного життя українського народу другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: І. Андрухів [11], В. Баран та В. Даниленко [12], В. Вовк [14], Г. Маринченко [16], В. Марчук [17], В. Пащенко [18], П. Слободянюк [19] та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема характеристика загальної картини атеїзації України в радянський період, дослідження ролі Української греко-католицької церкви в суспільному житті українського народу, показ *антирелігійної пропаганди засобами кіно та радіо за часів хрущовської «відлиги»*, аналіз правового забезпечення свободи совісті та віросповідань комуністичним режимом, з'ясування державно-церковних відносин в окреслений період. Однак, в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті – тотальна *атеїзація* українців протягом 60-х рр. ХХ ст., боротьба радянської влади з церковними інституціями, наслідки антирелігійної політики для українського народу, вплив релігійного чинника на національну самоідентифікацію українців в окреслений період.

В період існування тоталітарного режиму в УРСР одним із головних напрямків діяльності радянської влади була боротьба за вплив на свідомість українців. З огляду на це, КПУ спрямувала свою політичну діяльність проти церкви, яка була невід'ємною складовою духовного життя українського народу. В 1961 р. пануюча партія проголосила курс на «побудову комуністичного суспільства», в якому не передбачалося місця для релігії. Відбувалося нищення релігійної свідомості українців та штучна підміна релігії комуністичною ідеологією, уніфікація суспільно-політичного, церковно-релігійного життя українців відповідно до загальносоюзних взірців.

У 60-ті рр. ХХ ст. релігійна палітра в Україні нараховувала близько 40 релігійних конфесій [2, арк. 394]. При цьому, панівне становище в республіці займала Російська православна церква, яка діяла легально та мала підтримку тодішньої влади. Решта церковних громад вважалися сектантськими формуваннями. Ра-

дянське керівництво намагалося посилити позиції РПЦ, особливо в західному регіоні України, де переважали греко-католики. Так, на території Івано-Франківської області станом на 1 листопада 1963 року 55 колишніх священників греко-католицької церкви відмовились переходити в православну віру і підпільно продовжували вести активну релігійну діяльність та сповідувати забронену віру за що, і зазнали переслідувань та утисків [15, с. 96]. Щоб і надалі залишатися опорою для національної консолідації українців в часи релігійних переслідувань УГКЦ продовжує свою розбудову в «катакомбах». За ініціативою керівника Української греко-католицької церкви у підпіллі В. Величковського розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. «Величковський закликає деяких священників до розриву з православ'ям і переходу на бік Ватикану, – стурбовано доповідав у квітні 1964 р. уповноважений комітету у справах РПЦ в Києві В. Сухорін [17, с. 244]. Наприкінці 1960-х років на Львівщині проживало 144 греко-католицьких священники, понад 200 ченців із ліквідованих уніатських монастирів [17, с. 246]. За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо боротьби як із «нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів» так і з релігією українців взагалі. В 1969 р. було заарештовано єпископа В. Величковського, а також відомих священників П. Городоцького у м. Львові і Р. Бахталовського в м. Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В. Стернюка і у помешканнях десятків інших священників і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков.

Наступ на релігію тривав упродовж наступних років. Комітет державної безпеки СРСР широко застосовував провокації аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію. У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення [18, с. 306]. Самочинне відкриття уніатських церков каралося ув'язненням до 10 років [17, с. 247]. Та не зважаючи на це, опозиційна діяльність УГКЦ тривала та підносила духовність українців до рівня свідомої готовності до практичної роботи у ділянці національно-

державного будівництва. Загалом, Західна Україна в порівнянні з іншими регіонами республіки відзначалася більш високим ступенем релігійності серед населення та присутністю узвичаєних релігійних традицій, тому антирелігійна кампанія саме тут набрала масового розмаху.

Широкомасштабна антирелігійна боротьба велася також із різноманітними нелегальними протестантськими громадами, насамперед громадами євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, єговістів та ін., чисельність яких в 1962 р. складала 560 (14 470 осіб) [13, с. 164]. Їм приписували релігійні жертвоприношення, зокрема власних дітей, звинувачували в статевих збоченнях, шпіонажі, називали психічно хворими та публічно висміювали, проти них порушували кримінальні справи [13, с. 166]. Лише протягом 1961-1964 рр. 74 віруючих було засуджено в Закарпатській області, 29 – у Ровенській, 24 – в Одеській, 25 – у Харківській, 20 – у Чернівецькій [19, с. 161].

Комуністична влада впроваджувала в життя нове законодавство про культу, яке юридично закріплювало тотальний наступ на релігію та порушувало конституційні права віруючих громадян. Йдеться передовсім про постанови ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» від 9 січня 1960 р. та «Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу» від 13 січня 1960 р. (19 березня того ж року відповідну постанову прийняв ЦК КПУ), постанову РМ СРСР «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу» від 16 березня 1961 р. (29 квітня вийшла відповідна постанова уряду УРСР), постанову ЦК КПУ «Про стан і заходи поліпшення науково-атеїстичного виховання трудящих в Українській РСР» від 9 жовтня 1962 р. та ін. [1, арк. 31-36; 9, арк. 75-106]. Вищезазначені законодавчі рішення комуністичної влади призвели до скорочення релігійних закладів, зняття з реєстрації релігійних об'єднань, закриття монастирів, зниження чисельності священників, скорочення більше, ніж на половину списку пам'ятників архітектури культового характеру, руйнування великої кількості каплиць, придорожніх хрестів. [3, арк. 168; 7, арк. 37]. Так, наприклад, у доповідній записці уповноваженого РС РПЦ у Станіславській області «Про придорожні

хрести» від 20 липня 1961 р. йшлося про те, що за півроку на території 12-ти районів області було знято й розібрано 890 пам'ятних хрестів та 93 каплички, які вважалися «пережитками релігійного культу» [11, с. 22]. Однак, чимало із цих «пережитків» мали не лише релігійне, але й історичне значення, адже були приурочені скасуванню панщини, 950-річчю хрещення Русі-України, пам'яті загиблих українських січових стрільців та іншим важливим датам і подіям. Проте всі вони вважалися «церковною наочною пропагандою» і підлягали ліквідації. Недіючі храми перетворювалися в заклади культури – клуби, кінотеатри, спортивні зали, а також використовувались як склади для зберігання зерна та іншої сільськогосподарської продукції, паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, вугілля тощо. Інші стояли пустою і руйнувались.

Черговим етапом тотальної атеїзації українців та боротьби з викоріненням будь-яких проявів релігійності з життя й побуту українців стало створення та штучне запровадження так званої нової радянської обрядовості, яка мала на меті пришвидшити втілення в життя радянської політики денаціоналізації українців. Вона ґрунтувалася на засадах комуністичної ідеології, прославляла існуючий державний лад та відображала матеріальні і духовні цінності, притаманні менталітету радянської людини, тобто з її появою автоматично відбувалася руйнація споконвічних традиційних звичаїв та обрядів українського народу. Радянську обрядовість з чітко вираженим атеїстичним характером ідеології комунізму поширювали в маси за допомогою ЗМІ. Радіо, газети робили все, щоб «викрити реакційну суть релігії і сектантства, озброїти трудящих матеріалістичним розумінням явищ природи і суспільства» [4, арк. 19]. Серед найпопулярніших атеїстичних радіопередач, що нав'язували українцям були: «Поговоримо про шлюб і весільні обряди», «Як я порвав з релігією», «Віра у ворожіння і її шкідливість», «Наука про походження життя на землі», «Як виникло релігійне свято «великдень» та його суть», «Не в богові сила, а в людині», «Мораль комуністична і мораль релігійна» тощо [16, с. 144].

Активно популяризували атеїстичний світогляд і працівники регіонального та центрального телебачення. Всі телестудії, ви-

конуючи вказівки «зверху», здійснювали показ документального фільму під назвою «Чому я перестав вірити в Бога» [14, с. 166]. Часто демонструвалися художні атеїстичні фільми, серед яких: «Це бентежить всіх» (1960 р., режисер – Д. Мусатова), «Люди з чорними душами» (1961 р., режисер – П. Шамшур), «Кінець світу» (1962 р., режисер – Б. Бунеев), «Сповідь» (1962 р., режисер – В. Воронін), «Армагедон» (1962 р., режисер – М. Ізраїлев), «Грішниця» (1962 р., режисери – Ф. Філіппов, Г. Єгіазаров), «Все залишається людям» (1963 р., режисер – Г. Натансон) та ін. [16, с. 142]. Всього, за даними Інституту з вивчення СРСР, в першій половині 60-х рр. ХХ ст. в країні демонструвалося 70 фільмів антирелігійного змісту [16, с. 143].

Невпинно зростала кількість книг, брошур, фотомонтажів, художніх виставок антирелігійного характеру, які спеціально поширювалися серед українців при допомозі бібліотек. Крім того, у Будинках культури і клубах, місцях масово дозвілля трудящих діяв куточок атеїста. До репертуару колективів художньої самодіяльності входили вірші, розповіді, що викривали реакційну суть релігії. Партійна верхівка намагалася виховати з кожного українця будівника комунізму з новою комуністичною мораллю. З огляду на це, велика увага приділялася молоді. Всеохоплюючій атеїзації були підпорядковані школа та всі просвітницькі заклади. Так, до читанок для молодших класів було вміщено матеріал для формування матеріалістичного світогляду. Дозвілля українських школярів урізноманітнювали лекціями та вечорами на науково-атеїстичні теми з використанням кіно та діафільмів [5, арк. 21-22]. Вчителі повинні були здійснювати антирелігійну роботу не тільки на уроках, а й у позаурочний час, зокрема організовувати атеїстичні екскурсії, працювати з віруючими батьками, проводити із ними бесіди антирелігійного характеру. Для студентів ж було введено спеціальний курс «основи атеїзму», а Вінницький педагогічний інститут, до прикладу, крім основної відкрив й додаткову громадянську спеціальність – лектора-атеїста (березень 1959 р.) [14, с. 168]. Дані факти підтверджують існування цілої системи дій, спрямованих на знищення релігійного світогляду підростаючого молодого покоління українців, усунення церкви із системи виховання.

Коли атеїстична пропаганда, не давали очікуваних результатів, то тодішнє партійне керівництво починало застосовувати репресії. Людей звільняли з роботи через їх релігійні переконання, їм загрожували адміністративними санкціями, притягували до кримінальної відповідальності, нерідко позбавляли й батьківських прав [12, с. 113-114]. Так, наприклад, в доповідній записці про надання допомоги місцевим радянським органам Івано-Франківської області в посиленні контролю за виконанням законодавства про культу датованою березнем 1965 р. йшлося про те, що в Івано-Франківській області за втручання судових органів батьківських прав було позбавлено батьків 31 школяра, через те, що останні через релігійні причини не відвідували школу [6, арк. 6]. В результаті, учнів було відправлено до шкіл-інтернатів.

Релігійна дискримінація українців викликала потік скарг і заяв на адресу центральних партійних й державних установ. Під більшістю таких заяв стояли десятки, сотні, а то й тисячі підписів обурених віруючих [8]. Зокрема, вже наприкінці 70-х рр. XX ст. в Українській РСР 639 сімей п'ятидесятників звернулося у вищі органи влади із заявами про дозвіл на виїзд у будь-яку несоціалістичну країну світу [10, с. 30]. Своє рішення вони пояснювали грубими порушеннями в СРСР ст. 52 Конституції про свободу совісті й віросповідань.

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки про те, що в 60-х рр. XX ст. українці зазнали багато духовних перипетій та модернізації різних сторін церковно-релігійного життя. Радянська влада вела цілеспрямовану політику усунення церкви із життя українського народу, ігнорувала багатотисячолітні історичні традиції українців, намагалася знищити українське духовенство. Результатом такої діяльності стало масове закриття храмів, церков, монастирів, культових споруд, осередків духовної освіти. Повсякденно велася антирелігійна пропаганда, інтенсивно запроваджувалася нова атеїстична ідеологія, яка трактувала церкву як «пережиток» радянської епохи. Релігійні вірування українців вважалися в тоталітарній державі кримінальним злочином.

Проте, тотальна, примусова атеїзація українців в досліджуваний період не дала очікуваних результатів. Радянській владі так і

не вдалося повністю знищити церкву як соціальний інститут, підмінити релігійний світогляд «матеріалістично-науковим» та подолати тисячолітні українські цінності та традиції. Сімейні традиції релігійного виховання виявилися набагато міцнішими для українського народу, аніж комуністична ідеологія та науковий атеїзм. Українці продовжували зберігати споконвічну віру батьків. Закриття релігійних громад тільки перевело їх функціонування, як правило, з офіційного в підпільне. По всій території республіки українці таємно продовжували відвідувати храми, навіть ті, які вже не діяли. Священики здійснювали душпастирську нелегальну діяльність. Релігійна опозиція українців в 60-х рр. XX ст. сприяла появі в майбутньому релігійного дисидентства та підготувала міцний фундамент для наступного етапу боротьби за демократизацію суспільства і повернення українського народу в лоно світової цивілізації.

N. M. Kindrachuk

TOTAL ATHEISATION OF THE TITULAR NATION OF UKRAINE DURING THE 60'S OF THE XXTH CENTURY AND ITS CONSEQUENCES

This article studies the church and religious life of the Ukrainians in the context of national and political processes during the 60's of the twentieth century. It characterizes the anti-religious policy of the Soviet regime and analyzes its consequences for the Ukrainian people, highlights the basic forms and methods of atheistic propaganda, studies the attitude of the representatives of the titular nation of Ukraine concerning religious persecution by the by the communist leadership.

Key words: *the Ukrainian nation, spiritual life, national interests, anti-religious policy atheisation, ideological oppression, church-state relations, religious harassment.*

ТОТАЛЬНАЯ АТЕИЗАЦИЯ ТИТУЛЬНОЙ НАЦИИ УКРАИНЫ В ТЕЧЕНИЕ 60-х гг. XX ст. И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В данной статье исследовано церковно-религиозную жизнь украинцев в контексте общегосударственных и общественно-политических процессов на протяжении 60-х гг. XX в., охарактеризовано антирелигиозную политику советской власти и проанализировано ее последствия для украинского народа, отражено основные формы и методы атеистической пропаганды, изучено позицию представителей титульной нации Украины в отношении религиозных преследований со стороны коммунистического руководства.

Ключевые слова: *украинская нация, национальные интересы, антирелигиозная политика, атеизация, идеологическое порабощение, государственно-церковные отношения, религиозные притеснения.*

Список використаної літератури та джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп 6. – Спр. 3421. Протокол № 26 засідання Президиума ЦК КПУ от 9 октября 1962 г. – 119 арк.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 24. – Спр. 2741. Вопросы научно-атеистической пропаганды. Вопросы вероисповедования, церкви, молитвенные дома. Вопросы Уполномоченного Совета по делам религиозных культов русской православной церкви по УССР 1963 г. – 450 арк.
3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 24. – Спр. 4494. Справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях,

- о религиозных праздниках, сектанских религиозных общинах и другим вопросам 1967 г.). – 366 арк.
4. ЦДАГОУ. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 70. – Спр. 242. Информации обкомов КПУ о ходе выполнения постановления ЦК КПУ «О фактах безответственного отношения к подготовке радиопередач» 1969 р. – 77 арк.
  5. ЦДАГОУ. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 70. – Спр. 2387. Информация обкомов КПУ о научно-атеистической пропаганде среди населения 1967 р. – 185 арк.
  6. ЦДАГОУ. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 70. – Спр. 2570. Информация обкомов КП Украины о состоянии и перспективах подготовки культпросветработников в культпросветучилищах, о ходе строительства клубных учреждений. Информация Уполномоченного совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, о приеме в духовную семинарию, о ведении религиозных праздников и другие материалы (4 января 1965 р. – 22 декабря 1965 р.). – 203 арк.
  7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. Р-2. Рада Міністрів Української РСР. – Оп. 9. – Спр. 6434. Документи про діяльність Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при РМ УРСР (2 січня 1959 р. – 18 грудня 1959 р.). – 151 арк.
  8. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР. – Оп. 1. – Спр. 443. Журнал реєстрації скарг і заяв віруючих за 1964-1965 рр. – 285 арк.
  9. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР. – Оп. 3. – Спр. 255. Инструктивные письма и указания Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по вопросам деятельности религиозных объединений, постановления Совета, выписки из протоколов заседаний за 1961 год. – 107 арк.
  10. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках

- XX ст. Історико-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Андрухів Ігор Олексійович; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2006. – 36 с.
11. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії у західній Україні у першій половині 60-х рр. XX ст. / І. О. Андрухів, Р.А. Калюжний, А.Є. Шевченко // Юридичний вісник. – Київ, 2011. – № 3. – С. 19-23.
  12. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. Баран, В. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с.
  13. Боднарчук П. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років) / П. Боднарчук, В. Даниленко // Науковий Вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2012. – Вип. 3.33. – С. 158-171.
  14. Вовк В.М. Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х роках XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Вовк Віталій Миколайович; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 222 с.
  15. КПРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду : збірник документів і матеріалів. – К. : Держполітвидав УРСР, 1962. – 184 с.
  16. Маринченко Г. М. Антирелігійна пропаганда засобами кіно та радіо за часів хрущовської «відлиги» (за матеріалами Південних областей УРСР) / Г. М. Маринченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Серія : Історичні науки. – Миколаїв, 2013. – Вип. 3.35. – С.142-146.
  17. Марчук В. В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. / В.В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
  18. Пащенко В.О. Православ'я в новітній історії України / В.О. Пащенко. – Полтава, 2001. – Ч. 2. – 736 с.
  19. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження / П. Слободянюк. – Хмельницький, 2000. – 266 с.